

Punakas korpsamblik (*Xanthoria elegans*) 2700 meetri kõrgusel Alpides.

Harilik korpsamblik (*Xanthoria parietina*).

Harilik kaartsamblik (*Rhizocarpon geographicum*) ja korall-sädesamblik (*Candelariella coralliza*).

Mida kõike leidub ühes korralikus samblikekogus ...

SÕDURISAABAS TEADUSKOGUS

Tekst: Ave Suija, Tartu Ülikooli loodusemuuseumi teadur
Fotod: Jaan Liira, Tartu Ülikooli botaanika ja ökoloogia instituut

Mida on ühist vanal sõdurisaapal, metallist kirveteral, luukillul ja vanal lambaaiavõrgul? Õige vastus on, et need kõik asuvad Tartu Ülikooli loodusemuuseumi samblike kogus, sest nende peale on kasvanud samblikud.

Tartu Ülikooli loodusemuuseumi loodusteaduslike kollektsioonide hulgas on samblike ehk lihhenoloogiline ja seente ehk mükoloogiline kogu. Kuigi ka samblikke loetakse seenteks, on kogude eristamine vana traditsioon. Sama konservatiivsed ollakse ka paljudes teistes riikides.

Sajanditetagused samblikud

Loodusemuuseumi lihhenoloogiline kogu on jaotatud kaheks: Eesti (*Herbarium Estoniae*) ja üldherbaariumiks (*Herbarium Generale*). Kodumaiste samblike kollektsioon on oma ligi 37 000 säilikuga suurim Eesti samblike kogu maailmas.

Kollektsiooni vanim osa pärineb Kuresaarest ja Tartus töötanud kooliõpetaja

ning koolide inspektori Andreas Bruttani erakogust. Kust ja millistel asjaoludel need materjalid Tartu Ülikooli kogudesse sattusid, on kahjuks teadmata.

Kuigi samblikke on Eestis uuritud juba mitu sajandit, on need Tartu kooliõpetaja 19. sajandist pärinevad materjalid ainsad käega katsutavad tõendusmaterjalid Eestis tol perioodil kasvanud liikide kohta.

Bruttani kollektsiooni suurim väärtus on haruldaste liikide rohkus. Nii mõnegi liigi esinemist Eestis pole hiljem enam suudetud tõestada. Kogu teaduslikku väärtust kaandavad aga puuduvad või puudulikud leiuandmed, mis laseb vaid teha oletusi kogutud sambliku päritolu kohta. Teadusloolisest küljest on kollektsiooni väärtus hindamatu.

Aafrikast Antarktikani

Üldherbaariumisse kogunenud samblike näidiseid on kaasa toodud ekspeditsioonidelt, saadud vahetuse või kingitusena. Siin leidub materjale pea kõigist maailmajagudest Aafrikast Antarktikani

Samblik pole sammal

Samblik ja sammal kipuvad inimeste kõnepruugis tihtilugu segamini minema – samblikku nimetatakse samblaks ja vastupidi ning mõnikord kasutatakse nimesid ka läbisegi. Mis teha, nimed on ju nii sarnased... SAMBLAD sarnanevad paljuski taimedega: kasvavad roheliste tuttidena puutüvedel või lausalise vaibana murus.

Kollased, pruunid või hallid; puutüvele liibunud või habemena rippuvad – need on SAMBLIKUD. Lähemalt, veel parem aga luubiga uurides on vahe selgem – sammaldel on lehed ja vars, samblikel ei ole. Teadlastele on need aga täiesti erinevad organismid: samblad kuuluvad taimeriiki, samblikud on aga hoopis seened, kes elavad koos mikroskoopiliste vetikatega. Siinkohal on paslik kummutada üks väärarusaam. Rahvameditsiinis tõhusa külmetusravimina tuntud põdrasammal ei olegi tegelikult sammal, vaid hoopis samblik – islandi kääkörv (*Cetraria islandica*).

– kokku 35 000 eksemplari. Kolleksiooni vaieldamatuks pärliks on 1970.–1980. aastatel Nõukogude Liidu Kaug-Ida ja Baikali ümbruse ekspeditsioonidelt kaasa toodud materjalid, mis köidavad ka välisriikide samblikeuurijaid.

Kaug-Idast pärineb näiteks lihheno-loomilises kogus olev maailma pikim samblik, kuni 4 m pikkuste hiid-habesamblike (*Usnea longissima*) esindaja. Ka piibli legendidest tuntud taevamanna on samblike kogus esindatud. Tegemist on Lähis-Ida kõrbetes levinud samblikuga *Aspicilia esculenta*, millele eestikeelne nimi puudub.

Loodus-

Vaikelu samblikekolleksiooniga. Esiplaanil killuke endisaegsest ja praegusest kolleksioonist, tagaplaanil põgus pilguheit herbaarkappide tavaliselt suletud uste taha.

muuseumi mü-koloogiline kogu on praegu veel väike, kuid kolleksioon kasvab jõudsalt tänu ülikooli seeneuurijate ekspeditsioonidelt kaasa toodavatele materjalidele. Herbaarkappide klaasuste taga peitub ka üks ainulaadne seenekogu. See on Poola aadlisuguvõsast pärit harrastusmükoloogi Nikolai Witkowsky seenemulaažide kolleksioon, mille põhjal on seeni õppinud nii endised kui ka praegused tudengid.

Teeäärsetele puudele ilmuv tumekollane harilik korpsamblik viitab lämmastikuühendite rohkusele õhus.

Oksad, puukoored, kivid

Vanimad, ülemöödunud sajandist ja möödunud sajandi algupoolest pärit kogud on vormistatud taimeherbariumite eeskujul – lapikuks pressitud ja kuivatatud samblikud on kleebitud herbaarlehtedele. Mõnikord on herbaarlehed omakorda kokku köidetud hõlpsalt lehitsetavaks raamatuks. Kui on soov liike tundma õppida, võib igaüks ka ise endale sellise raamatu teha.

Kaasaegsed samblike- ja seentekogud lähtuvad aga teistsugustest põhimõtetest – kogutud materjal tuleb säilitada või-

malikult loomulikul kujul. Nii kujutab kaasaegne kogu endast ümbrikke ja karppe, igal peal kohustuslik etikett märkmekirjaga. Ümbrike ja karpide sees on oksad, puukooretükid, kivid. Selline säilitamine

muudab kogud küll mahukamaks, kuid seevastu uurijale lihtsamalt kasutatavaks.

Vormi- ja värvirikkus

Vähe on maailmas neid kohti, kus samblikke ja seeni ei kasva. Metsas ja parkide puudel, raud- ja lubjakividel, eterniitkattel ja vanade puithoonete seintel – need on paigad, millel on iseenesestmõistetavusega koha sisse võtnud samblikud. Kõrgmägedes ja arktistes tundrates, neis kar-

Need on päris-seened, aga kuivatatud kujul.

Kunst ja looduslugu: seenemulaažide kogu loodusemuuseumi kappides.

mides oludes suudavad ellu jääda samuti vaid samblikud. Tõeliste seente elustiilide rikkus on veelgi hoomamatum ja väärilisuisa omaette lugu.

Samblike ning seente vormi- ja värvirikkus on teinud inimesed uudishimulikuks ning sellest uudishimust ongi sündinud teaduskogud. Loodusemuuseumi teaduslike kolleksioonidest on kujunenud see varasalg, mille põhjal teevad oma tööd teadlased, kelle eesmärk on uurida liikide varieeruvust, nende levikut ajas ja ruumis.

Puhta õhu indikaatorid

Samblike ja seente kogust võib saada teada palju muudki. Korrektselt vormistatud kogu, millele lisatud andmed nii kogumiskoha kui ka -aja kohta, võib kanda endas informatsiooni näiteks õhukvaliteedi muutustest. Pole vaja keerukat aparatuuri, piisab vaid põgusast pilgust puudele, kui esialgne hinnang ümbritsevale on olemas.

Teeäärsetele puudele ilmuv tumekollane harilik korpsamblik (*Xanthoria parietina*) viitab lämmastikuühendite rohkusele

õhus. Samblike kadumine puudelt annab märku juba palju tõsisemast probleemist. Seega ühest ja samast paigast, kuid eri aegadel kogutud sambliku näidiste põhjal saaksime koostada kaardi, mille alusel on võimalik teha järeldusi muutustest meid ümbritsevas keskkonnas.

Praegu peituvad põnevad samblike ja seente leiud veel herbaarkappide suletud uste taga, olles kättesaadavad vaid teadlastele, kuid on lootus, et kunagi pääsevad need loodusemuuseumi püsiekspositsiooni.

Ave-Suija ja hiid-habesamblik (*Usnea longissima*).